

بسمه تعالی

آموزش و پرورش ناحیه یک شهرستان شهریار

موضوع تحقیق :

نام خلیج فارس و اهمیت استراتژیک آن در جهان

تهیه کننده :

مژگان افشار

دانشجوی دکتری تخصصی جغرافیای طبیعی (گرایش اقلیم شناسی) از واحد علوم و تحقیقات تهران

آدرس محل کار :

تهران - شهریار - ناحیه یک - گروه های آموزشی (گروه جغرافیا) - ۰۲۶۲-۳۲۴۱۳۳۰

دبیرستان فرزندگان (تیزهوشان) - اندیشه - فاز ۵ - پروژه جعفریه - ۰۲۶۲-۳۳۴۳۷۲۳

آدرس منزل :

تهران - شهریار - شهرک فرارت - بوستان ۷ - پلاک ۳۹۹

۰۲۶۲-۳۷۵۳۰۸۵

۰۹۱۲۵۱۴۸۸۴۵

سال تحصیلی ۸۵-۸۴

شهریور ۸۴

چکیده

خلیج فارس به مثابه یک راه آبی و دریایی از آغاز تاریخ ، موقعیت برجسته سیاسی داشته است و به نوعی خاستگاه تمدن های بزرگ خاور باستان با پیشینه ایی چند هزار ساله است . این منطقه همواره به عنوان مهمترین منطقه اقتصادی ، نظامی و سیاسی برای کشورهای همسایه و همچنین ابرقدرتهای جهانی از جمله آمریکا مورد توجه بوده و هست . لذا به دلیل دارا بودن حجم عظیمی از مخازن نفتی از یک طرف و واقع بودن در یک موقعیت استراتژی بسیار حساس از طرف دیگر موجب جلب توجه بسیاری از کشورها به آن شده است . بنابراین همواره دول قدرتمند جهان سعی در دستیابی به این منطقه را داشته و از ترفندهای مختلفی برای رسیدن به مقاصد خود استفاده نموده اند به گونه ایی که یا به دلایلی جنگهایی بین همسایگان (جنگ ایران و عراق ، سال ۵۹) جنگ اول خلیج فارس و (جنگ عراق و کویت ، سال ۶۹) جنگ دوم خلیج فارس را راه می انداختند تا همبستگی میان کشورهای همسایه را جهت دسترسی آسانتر به منطقه از میان ببرند و یا از طرف دیگر با بهانه این که " اشتباه کرده ایم " نام خلیج عرب را در مقابل خلیج فارس در نشریات خود تایپ می نمودند . بنابر این هدف از این مقاله ، آشنایی هر چه بیشتر با اهمیت موقعیت خلیج فارس در استراتژی های اقتصادی و سیاسی کشورهای جهان از جمله کشورهای صنعتی بوده است .

کلمات کلیدی : خلیج ، نفت ، فلات قاره ، ژئوپلیتیک ، بهرگان .

مقدمه

بعد از دوره های حکومت سومر - آكد - بابل و ایلام و پس از امپراطوری ایران باستان خلیج فارس به دست مسلمانان عرب فتح شد و بعداً جزء امپراطوری اسلامی خلفای عباسی در آمد . از زمان هجوم غربی ها به شرق و تسلط انگلیس بر هند ، خلیج فارس به عنوان راه حمل و نقل گرانبهارترین کالاها شناخته می شد که شامل کندر ، ابریشم ، ادویه ، فلفل ، زنجبیل ، دارچین و میخک بود که در آن زمان از طلا و الماس برای تجار اروپایی و مردم غربی ارزشمندتر بود . در عصر ما کشتی های حامل این کالاها ، جای خود را در پهنه آبهای آرام خلیج فارس به کشتی های غول پیکر نفت کش دادند .

با روند رو به رشد زندگی بشری و نیاز آن به منابع انرژی ، نفت به عنوان اولین سوخت مایع بعد از چوب و زغال سنگ مورد استفاده کشورهای جهان به ویژه کشورهای صنعتی قرار گرفت . در آغاز عمده ترین نفت جهان را در سال ۱۸۷۸ آمریکا تولید می کرد (۹۰٪) سپس در دهه های ۱۸۸۰ و ۱۸۹۰ روسیه به تولید جهانی نفت پرداخت . تا سال ۱۹۰۰ دو کشور آمریکا و روسیه ۹۰ درصد تولید جهان را بر عهده داشتند و حتی در سال ۱۹۰۰ تولید نفت روسیه در مقابل تولید نفت آمریکا افزایش یافت .

با کشف حوزه های نفتی در سایر نقاط جهان در پایان جنگ جهانی دوم ، آمریکا ۶۶ درصد تولید نفت جهانی را داشت این در حالی بود که استخراج نفت از منابع نفت خاورمیانه و شمال آفریقا عامل این امر بود .

در حال حاضر خاورمیانه عمده ترین منطقه نفت خیز جهان به شمار می رود . طبق آمار سال ۲۰۰۰ میلادی خلیج فارس در بر گیرنده ۶۷۲ میلیارد بشکه ذخائر ثابت شده است که تقریباً ۶۶ درصد نفت خام و بیش از ۳۵ درصد گاز طبیعی از مجموع ذخائر دنیا را نشان می دهد . همچنین ظرفیت تولید نفت این منطقه حدود ۲۳ میلیون بشکه در روز است یا به عبارتی ۳۰ درصد از مجموع دنیا و ۲۸ درصد از تولید نفت را در بر داشته است . در بین کشورهای صنعتی طبق آمار ۲۰۰۰ کشور ژاپن حدود ۱/۳۵ میلیارد بشکه نفت خام از کشورهای خاورمیانه وارد کرده است .

موقعیت جغرافیایی خلیج فارس

خلیج فارس شیار هلالی شکلی که بیش از یک چهارم ذخایر فسیلی جهان را در خود دارد و از طریق دریای عمان به اقیانوس هند و آب های آزاد راه می یابد. این خلیج در محدوده ۲۳ الی ۳۰ درجه عرض شمالی و ۴۸ الی ۵۶ درجه طول شرقی واقع شده است . فاصله عرض خلیج بین ۱۸۵ تا ۳۳۳ کیلومتر (۱۰۰ الی ۱۸۰ گره دریایی) متغییر است و طول ساحل آن از دهانه فاو تا بندر عباس ۱۳۷۵ کیلومتر می باشد . عمق آن به ندرت از ۷۳/۲ تا ۹۱/۵ متر تجاوز می کند و عمق متوسط آن بین ۲۵ تا ۳۵ متر است که در دهانه تتگه هرمز به بیش از ۱۰۰ متر می رسد ، به همین دلیل تمام خلیج فارس تشکیل یک فلات قاره را می دهد . خطا القعر ناودیس خلیج فارس نزدیک سواحل ایران است که پس از عبور از مابین جزایر "تنب " و "فارور " در منطقه تتگه هرمز به سمت ساحل شبه جزیره " المسندام " کشیده می شود . بشوری متوسط این خلیج ۴۰ در هزار می باشد .

خلیج فارس با ویژگیهای خود ، (عمق کم ، شوری آب ، ارتباط محدود با آبهای آزاد جهان) اکوسیستم ویژه ایی را تشکیل داده است به گونه ایی که انواع آبزیان از قبیل پستانداران ، پرندگان ، ماهیان ، بی مهرگان ، جلبکها و انواع صدفها را دارا می باشد .

این خلیج در کشاله و چین خوردگی های پست و فرو افتاده جنوب زاگرس پدید آمده است . خلیج فارس و کشورهای پیرامون اطراف آن نزدیک به ۱۰ درصد از ۴۴ میلیون کیلومتر مربع قاره آسیا را در بر می گیرد .

در باره نام خلیج فارس تا اوایل دهه ۱۹۶۰ میلادی هیچ گونه بحث و جدلی در میان نبوده و در تمام منابع اروپایی و آسیایی و آمریکایی و دانشنامه ها و نقشه های جغرافیایی این کشورها نام خلیج فارس در تمام زبان ها به همین نام ذکر شده است .

اصطلاح خلیج عربی برای نخستین بار از طرف یکی از نمایندگان سیاسی انگلیس در خلیج فارس به نام " سر چارلز بگلریو " عنوان شده و در واقع اوبوده است که به قصد تفرقه بین ایران و کشورهای عرب این اقدام را انجام داده است . سر چارلز بیش از ۳۰ سال نماینده سیاسی و کارگزار دولت انگلیس در خلیج فارس بوده است بعد از مراجعت به انگلستان در سال ۱۹۶۶ میلادی کتابی در باره سواحل جنوبی خلیج فارس منتشر کرد و در آن برای نخستین بار نوشت که عربها ترجیح می دهند خلیج فارس را خلیج عربی بنامند . بلافاصله پس از انتشار کتاب سر چارلز که نام قبلی سواحل جنوبی خلیج فارس یعنی " ساحل دزدان " را بر روی کتاب خود نهاده اصطلاح " الخلیج العربی " در مطبوعات کشورهای عربی رواج پیدا می کند و در مکاتبات رسمی به زبان انگلیسی نیز اصطلاح " آرابیان گولف " جایگزین اصطلاح معمول و رایج قدیمی " پرشین گلف " می شود .

سرانجام در تاریخ ۱۱ شهریور ۱۳۷۱ به دنبال اعتراضات ایرانیان نخست وزیر جمهوری یمن در اجلاس سران جنبش عدم تعهد که در جاکارتا پایتخت اندونزی برگزار می شد از نمایندگان ایران عذرخواهی کرد و این عمل را غیر عمد خواند .

مجددا در سالهای اخیر با سیاست کاری های دولت آمریکا در مجله نشنال جئوگرافی خود در رابطه با درج کلمه خلیج عربی در مقابل خلیج فارس ، مردم ایران چه در داخل و چه در خارج از این کشور به شیوه های گوناگون به کاربرد عبارت " خلیج عربی " اعتراض کردند و از جمله چشمگیرترین اقدامات از این دست ، راه انداختن صفحاتی در شبکه اینترنتی به زبانهای انگلیسی و عربی و پیوند دادن آن به موتورهای جستجوگر اینترنتی است ، به گونه ایی که اگر کسی از طریق این موتورهای جستجوگر به دنبال واژه "خلیج عربی " بگردد ، نخستین نتیجه ایی که از این جستجو دریافت می کند پیامی با این مضمون است که " **چنین خلیجی وجود ندارد ؛ به دنبال خلیج فارس بگردید** " . بنابر این با چنین ترفندهایی ایران توانست هدف خود را مبنی بر حذف خلیج عربی از مقابل خلیج فارس عملی نماید .

اما واقعیت چنین است :

"کوپن توس کوروسیوس روفوس " مورخ رومی که در قرن اول میلادی می زیسته این دریا را " دریای پارس " یا " آبگیر فارس " خوانده است . بیش از استقرار آریاییها بر فلات ایران آشوریان این دریا را که به کتیبه های خود با نام " نارمرنو " که به معنی "رود تلخ " است یاد کرده اند و بنابر اسناد تاریخی این جدید ترین نامی است که به خلیج فارس اطلاق می شده است . در کتیبه هایی که از داریوش در تنگه هرمز نیز یافت شده ، عبارتی پیرامون دریایی که از "پارس رود " سرچشمه گرفته است به چشم می خورد . " هکاتیوس هلمی " از علمای

قدیم یونان و ملقب به پدر جغرافیا در سال ۴۷۵ قبل از میلاد اگرچه از " بحر احمر " و خلیج عرب نام برده اما از دریای پارس نیز استفاده کرده است . کارشناسان مسایل تاریخی معتقدند که خلیج عرب همان دریای سرخ یا اریتره امروزی است و نه خلیج فارس . امروزه در میان آثار اعراب نیز بحر فارس به فراموشی سپرده شده و از ترکیب خلیج فارس استفاده می شود . معروفترین دایره المعارف دنیا یعنی "المنجد" که سند قاطعی برای مراجعه است از ترکیب خلیج فارس بهره برده است . از سوی دیگر دلایل و مستندات حقوقی معتبری نیز در باره اصالت نام خلیج فارس وجود دارد که به قرن ۱۶ میلادی باز می گردد . طی سالهای ۱۵۰۷ تا ۱۵۶۰ در کلیه موافقت هایی که پرتغال ، اسپانیا ، بریتانیا ، هلند ، فرانسه ، آلمان با دولت ایران داشتند حتی در متون عربی نیز از عبارت " خلیج الفارسی " و در متن انگلیسی " پرشین گلف " استفاده شده است .

سازمان ملل متحد اولین بار طی یادداشت 311 / unaDO در تاریخ پنجم مارس ۱۹۷۱ و بار دوم طی یادداشت مورخ دهم اوت ۱۹۸۴ نام رسمی دریای جنوبی ایران و شرق شبه جزیره عربستان را خلیج فارس اعلام کرد .

خلیج فارس نامی است به جای مانده از کهن ترین منابع زیرا که از سده های قبل از میلاد سر بر آورده و با پارس و فارس - نام سرزمین ایران گره خورده است .

فلات قاره خلیج فارس و اکتشاف انرژی و ژئوپلیتیک انرژی

با انتشار اعلامیه ترومن رئیس جمهوری آمریکا در تاریخ ۲۸ سپتامبر ۱۹۴۵ مبنی بر تعلق منابع طبیعی زیر بستر دریا و بستر فلات قاره واقع در زیر آبهای آزاد در مجاورت سواحل ایالات متحده به این کشور ، کشورهای ساحلی برای حفظ منافع ملی خود اقداماتی را انجام دادند

پس از کشف نخستین حوزه نفتی در نزدیکی سواحل عربستان سعودی در سال ۱۳۳۰ (۱۹۵۱) حوزه عملیات اکتشاف و استخراج نفت در درخلیج فارس به طور بی سابقه ایی افزایش یافت . سپس دولت ایران در ۲۸ خرداد ۱۳۳۴ (ژوئن ۱۹۵۵) ، یعنی ده سال بعد از صدور اعلامیه ترومن اقدام به وضع و تصویب قانونی برای اکتشاف و بهره برداری منابع طبیعی فلات قاره ایران پرداخت . سرانجام در مرداد ماه ۱۳۳۶ قانونی به نام "قانون نفت " از طرف مجلسین ایران وضع گردید . پس از تصویب قانون نفت ، زمینه بهره برداری از منابع فلات قاره ایران در خلیج فارس فراهم گردید و اولین قرارداد بهره برداری از منابع نفت فلات قاره با یک شرکت ایتالیایی به نام " آجیپ مینراریا " در سال ۱۳۳۶ منعقد گردید و قرداد دوم با یک شرکت آمریکایی به نام " پان امریکن " از شرکتهای تابعه " استاندارد اویل ایندیانا " در اردیبهشت ۱۳۳۷ امضاء شد . تلاش شرکت آجیپ در سال ۱۳۳۹ به ثمر نشست و میدان نفتی " بهرگانسر " به عنوان اولین میدان نفتی ایران در خلیج فارس مورد بهره برداری قرار گرفت که این امر موجب نارضایتی دولت عربستان در زمینه تجاوز به حقوق و مالکیت این دولت را مطرح کرد که خود موجب بروز مسائل ژئوپلیتیک در منطقه گردید که سرانجام در سال ۱۹۶۵ دودولت ایران و انگلیس طی مذاکراتی خط منصف خلیج فارس را به عنوان اصلی برای تقسیم فلات قاره میان ایران و همسایگان عربش از جمله عربستان تعیین نمودند .

اهداف و استراتژی قدرتهای جهانی در خلیج فارس و تنگه هرمز

خلیج فارس به لحاظ داشتن ارزشهای خاص اقتصادی ، ارتباطی ، استراتژیکی و فرهنگی ، همواره مورد توجه و کانون رقابت قدرتهای بزرگ جهان بوده است و هر گاه در حاکمیت بر آن تغییری پدید می آمده ، موازنه قدرت در جهان به هم می خورده است ، به تبع این اهمیت ویژه

خلیج فارس ، تنگه هرمز نیز به عنوان دهانه آن اهمیت فوق العاده ایی داشته است ، به طوری که قدرت حاکم بر خلیج فارس بر حفظ کنترل و تسلط خود بر تنگه هرمز می کوشیده است . این رقابتها هنوز ادامه دارد چه اگر در دوره حاکمیت انگلستان این رقابت بین کشورهای انگلیس و روسیه و آلمان و فرانسه بود اکنون علاوه بر رقابت قدرتهای محلی نظیر ایران و عراق و عربستان ، در بین قدرتهای بزرگ جهانی مانند آمریکا و روسیه برای نفوذ و کنترل بر خلیج فارس رقابت ادامه داردو حتی قدرتهای نوظهوری نظیر چین و ژاپن نیز از این کشمکش بر کنار نیستند و هر یک به طریقی می کوشند تا با بهره جویی از ابزارهای مختلف سیاسی و اقتصادی و حتی نظامی به نفوذ خود در این منطقه بیفزایند چنانکه انگلستان و فرانسه و آلمان و به طور کلی اروپا نیز هنوز چشم طمع از آن بر نداشته اند .حجم و سطح این رقابتها مبین اهمیت خلیج فارس و تنگه هرمز است و اهمیت آن نیز ناشی از موارد ذیل است :

۱- ارزش و ارتباط بین سه قاره افریقا ، اروپا و آسیا

۲- دارنده بزرگترین منبع نفت جهان (۶۶٪)

همچنین :

- بالا بودن بازده چاهها و تولید آن
- کمتر بودن هزینه تولید و ترابری نفت خلیج فارس نسبت به سایر جاها
- ارزانتر بودن قیمت نفت خلیج فارس در مقایسه با نفت آمریکا
- بالا بودن طول عمر نفت خلیج فارس (تا ۱۲۰ سال آینده)
- به دلیل درآمدها و دلارهای ناشی از صدور و فروش نفت منطقه خلیج فارس به صورت یکی از کانونهای قدرتمند جهان در آمده است .
- دارا بودن ارزش فرهنگی و سیاسی (مرکزیت ظهور دین اسلام و قبله مسلمانان)

مجموعه این ارزشها موجب توجه قدرتهای جهانی به خلیج فارس بوده است زیرا تسلط بر تمام یا هر یک از موارد مذکور موازنه استراتژیک و موازنه قدرت را در جهان تغییر می دهد و این اهمیت از سوی رهبران سیاسی و یا صاحب نظران مسائل استراتژیک دقیقاً درک شده و سخنانی از طرف ایشان در ذیل اشاره شده است :

- ارزش یک قطره نفت مساوی با ارزش یک قطره خون است " کلمانتسو نخست وزیر فرانسه در جنگ جهانی اول " .

- ما باید نفت داشته باشیم وگرنه جنگ را خواهیم باخت " مارشال فوش سردار معروف فرانسه در جنگ اول جهانی " .

و یا " ریچارد نیکسون " رئیس جمهوری سابق آمریکا در کتاب "جنگ واقعی ، صلح واقعی " می نویسد : خاورمیانه از دیرباز چهار راه آسیا ، آفریقا و اروپا بوده است اکنون نفت ، خون صنعت مدرن است . در منطقه خلیج فارس قلبی است که این خون را مانند تلمبه به جریان می اندازد و راههای دریایی پیرامون خلیج فارس شریانهایی هستند که این خون حیاتی از آنها می گذرد .

- سران هفت کشور صنعتی جهان : تا پنجاه سال آینده خلیج فارس عمق استراتژیک غرب است .
- دیوید نیوسام معاون سیاسی پیشین وزارت خارجه امریکا : اگر جهان دایره ایی باشد که بخواهیم مرکز آن را بیابیم ، به خوبی می توان توجیه کرد که این منطقه خلیج فارس است .

مناطق مهم انرژی قابل بهره برداری در خلیج فارس

۱- منطقه بهرگان : قدیمی ترین منطقه عملیاتی شرکت نفت فلات قاره خلیج فارس می باشد که در شمال خلیج فارس و بنادر گناوه و دیلم واقع است .

- ۲- منطقه خارک : این منطقه جزء بزرگترین مراکز صدور نفت ایران است . و حوزه های بزرگ نفت درود ، ابودر ، سروش ، اسفندیار و فروزان در قلمرو این منطقه می باشد .
- ۳- منطقه لاوان : از مناطق مهم عملیاتی استخراج و انتقال نفت خام از میادین نفتی هامن ، بلال ، رشادت ، سلمان و آلفا می باشد .
- ۴- منطقه سیری : میادین نفتی اسفند ، نصرت ، سیوند ، دنا ، فرزام و الوند تحت نظارت این منطقه به امر استخراج نفت خام مشغولند .

تغییر چشم اندازهای سیاسی در منطقه خلیج فارس

- ۱- تاثیرات منفی نوسانات تقاضا : هرگونه کاهش و یا افزایش تقاضا برای منابع انرژی موجب تغییر در میزان قدرت کشورهای صادر کننده می شود .
- ۲- رقابت برای انرژی در آسیای جنوبشرقی : با توجه به نیاز روز افزون کشورهای آسیایی به واردات نفت ، دو مخاطره اساسی چشم انداز جغرافیای سیاسی را متاثر می کند : ۱- عداوتهای تاریخی میان کشورهای منطقه ، به منظور کنترل کردن برخی از ذخائر انرژی در منطقه ، تبدیل به برخوردهای نظامی می شود . ۲- نگرانی آمریکا و متحدان به دلیل نزدیکتر شدن روابط سیاسی و نظامی کشورهای مهمی چون کشورچین با صادر کنندگان انرژی در خلیج فارس می شود (چرا که چین یکی از کشورهای عمده وارد کننده نفت از کشورهای حوزه خلیج فارس می باشد) .
- ۳- انرژی و جامعیت منطقه ایی : پروژه های زیر ساخت انرژی می تواند روابط دو جانبه اقتصادی و سیاسی را در موارد خاصی تحکیم بخشد .

۴- انرژی و محیط زیست : در صورت فرایند صنعتی شدن به شکل حساس ، تغییرات آب و هوایی شدید جلوه گر خواهد شد . چنانچه یک استراتژی بین الملل بین کشورهای در حال توسعه و کشورهای توسعه یافته صورت نگیرد برخورد سیاسی بین دو گروه بروز خواهد نمود .

نتیجه گیری و پیشنهاد

با توجه به اهمیت خاص اقتصادی و استراتژیکی و فرهنگی خلیج فارس در جهان و امکان دستیابی به منابع جدید نفت و گاز در منطقه و بروز مسائل و مشکلات از طرف همسایگان ، ضروریست که استراتژیهای خاصی در جهت جلوگیری از هرگونه تنش ایجاد نماید و همچنین با توجه به اهمیت تنگه هرمز هم برای ایران و هم برای کشورهای منطقه سعی نماید کشورهای منطقه و اقتصاد جهانی را به تنگه وابسته نگاه دارد . و همواره ثبات و آرامش و توسعه فرهنگی ، اقتصادی و اجتماعی را برای خلیج فارس فراهم نماید و با توسعه صنعت پتروشیمی به صدور فراوده های نفتی به جای نفت خام با قیمت ارزانتر بپردازد .

منابع و مأخذ :

- ۱- پیشگامی فرد ، زهرا – افسر زارع گاریزی ، ژئوپلی نومی خلیج فارس و استراتژی های اقتصادی چین و ژاپن ، پژوهشهای جغرافیایی ، ش ۴۶ ، سال ۱۳۸۲ .
- ۲- میرحیدر ، دره – سهراب عسگری ، فلات قاره ایران در خلیج فارس ، چشم انداز ژئوپلیتیک انرژی ، پژوهشهای جغرافیایی ، ش ۴۴ ، سال ۱۳۸۲ .
- ۳- الجبیر الصباح ، سالم ، ترجمه علی بیگدلی ، امارات خلیج فارس و مسئله نفت ، موسسه مطالعات و انتشارات تاریخی میراث ملل ، سال ۱۳۶۸ .

۴- حافظ نیا ، محمد رضا ، خلیج فارس و نقش استراتژیک تنگه هرمز ، انتشارات سمت ،

سال ۱۳۷۱ .

۵- .Html ویکی پدیا، دایره المعارف آزاد . www

۶- www.sharifnews .ir.com

۷- www.BBC Persian.com

۸- www.chn.ir.Htm